

*«У єдиній вірі – у розмаїтті форм життя
й сакраментальних обрядів»*

*(una fide – diversis vivendi et diverso
sacrificiorum ritu)*

*Ансельм Гавельберзький,
XII століття*

ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
ІСТОРИЧНО-РЕЛІГІЙНИХ СТУДІЙ «ЛОГОС»

Володимир ФЕНИЧ

**Греко-католики
ужгородської унійної традиції:
міфи, стереотипи, реалії**

Ужгород
Видавництво Валерія Падяка
2019

УДК 271.4-726.6(477.87-25 Ужгород)
Ф42

Фенич, Володимир. Греко-католики ужгородської унійної традиції: міфи, стереотипи, реалії / В. Фенич ; ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т», Наук.-дослід. центр іст.-реліг. студій «Логос». – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2019. – 248 с.

До видання, присвяченого 370-й річниці Ужгородської церковної унії (1646–2016), увійшли шість нарисів-досліджень із історії та історіографії Мукачівської греко-католицької єпархії та історії греко-католиків ужгородської унійної традиції, які сьогодні проживають у дев'яти країнах: Україні, Словаччині, Румунії, Угорщині, Сербії, Хорватії, Чехії, США та Канаді. На фоні історії Мукачівської єпархії та панорамного огляду історії греко-католиків ужгородської унійної традиції автор намагається акцентувати увагу на тому, що історичні міфи, серед яких найперше «фундаційний міф» карпатських русинів, пов'язаний із постаттю Теодора Коріатовича, вкорінилися в історіографії та політиці історичної пам'яті як стереотипи і звички. Натомість не лише історія Мукачівської греко-католицької єпархії у вузькому значенні, але й історія греко-католиків ужгородської унійної традиції в широкому контексті, на думку автора, мають значно репрезентативнішу, інклюзивну біографію, аніж те як їх представлено в конфесійно чи національно ангажованій історіографії та політиці історичної пам'яті.

Рекомендовано до друку Науково-дослідним центром історично-релігійних студій «ЛОГОС» ДВНЗ «Ужгородський національний університет», протокол № 2 від 28 грудня 2017 р.

© В. І. Фенич, текст, 2019

© Вид-во Валерія Падяка, 2019.

ISBN 978-966-387-122-6

ЗМІСТ

Передмова	7
------------------	---

НАРИС I

Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії	11
1. Короткий історіографічний огляд	12
2. Тринадцять міфів, які стали або мають шанс стати історіографічними стереотипами	26
Замість висновків	37

НАРИС II

«Війни монастирів»: ставропігійний монастир із правами патріаршого екзарха в Грушеві та його інкорпорація єпископом русинів із монастирської церкви на Чернечій горі в Мукачеві (1391–1556)	39
Вступ	40
1. Суспільство мовчазної більшості та його писемні докази	42
2. Нащадки воєводи Саса і походження Грушівського монастиря	49
3. Грушівський монастир у XV ст.: втрата патронів і ктиторів	59
4. Грамота герцога Яноша Корвіна Гуньяді 1493 р. як виклик легальним початкам Мукачівської церкви	65
5. Оригінальна патріарша грамота 1391 р., її зміст і пізніші коментарі	71
6. Латинська «редакція» патріаршої грамоти 1391 р. в королівській грамоті-конфірмації 1494 року	77
7. <i>Finita la commedia</i> : підпорядкування Грушівського монастиря єпископу русинів у Мукачеві	85

НАРИС III

Коріатовичіана: як формувався міф про витоки монастиря василіан на Чернечій горі в Мукачеві	91
Вступ	92
1. Легітимізація та конфесіоналізація «фундаційного міфу»	96
2. Формування «фундаційного міфу» в карпаторуській історіографії	104
3. Ревізія «фундаційного міфу», або Кілька слів про те, ким Теодор Коріатович міг бути насправді	109
Висновки	115

НАРИС IV

Ексклюзивна візія інклюзивного дискурсу: сучасна історіографія Греко-католицької церкви на Підкарпатській Русі (1919–1949 рр.)	119
1. Постановка проблеми	120
2. Несміливі припущення	125
Попередні висновки	145

НАРИС V

Ужгородська унія та інституювання церковних спільнот ужгородської унійної традиції (1458–1816)	147
1. Посередник: багатоманітна ідентичність в одній Церкві	148
2. Історичні витоки східних католиків ужгородської унійної традиції	157
3. Від Ужгородської унії (1646) до Віденського синоду (1773): канонічне становлення Мукачівської єпархії та державне визнання греко-католиків	164
4. Русини і створення Крижевацької греко-католицької єпархії	174
5. Багатоликий Вавилон: Мукачівська греко-католицька єпархія в часи єпископа Андрея Бачинського	179

НАРИС VI

Шість поділів Мукачівської «матері-єпархії» та канонічно- правове інституювання дочірніх єпархій-церков ужгородської унійної традиції (1816–1996)	187
Вступ	188
1. Русини-греко-католики і Пряшівська єпархія	193
2. Румуни–греко-католики і Фагараш-Альбаюльська архієпархія	198
3. Угорці-греко-католики і Гайдудорозька єпархія	210
4. Перші нащадки ужгородської унійної традиції в США	223
5. Доля греко-католиків ужгородської унійної традиції в Угорщині та Румунії після розпаду Австро-Угорщини	228
6. Греко-католики ужгородської унійної традиції в Чехословаччині після 1918 року	231

ПІСЛЯМОВА

Чи збережеться багатоманітна ідентичність в одній Церкві завтра?	237
---	-----

Передмова

До пропонованого видання увійшли матеріали шести наукових нарисів, п'ять із яких публікувалися в останні роки у фахових релігійно-історичних виданнях України та Словаччини. Дана книжка присвячена 370-й річниці Ужгородської церковної унії (1646–2016), яку було започатковано 63-ма русинськими священиками із комітатів Унг та Земплин на чолі з монахами-василіанами сербом Петром Партенієм Петровичем та русином із польської Галичини Гавриїлом Косовицьким (Косовичем) в каплиці графів Другетів в Ужгородському замку 24 квітня 1646 р., а завершено письмовим зверненням 6-ти архідияконів до папи римського Інокентія X в Ужгороді 15 січня 1650 року.

На відзначення цього славного ювілею Науково-дослідним центром історично-релігійних студій «Логос», що діє на громадських засадах в Ужгородському національному університеті, 22 квітня 2016 р. в Залі засідань Вченої ради було проведено Міжнародну наукову конференцію «*Витоки Ужгородської унії, канонічне становлення Мукачівської єпархії та історична доля Греко-Католицьких Церков ужгородської унійної традиції*». Матеріали конференції було опубліковано у п'ятому випуску «*Наукових записок Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*» (Ужгород, 2016. 347 с., ISSN 2518-783X).

Книжка містить дослідження з історії та історіографії Мукачівської греко-католицької єпархії, історії греко-католиків ужгородської унійної традиції, нащадки яких сьогодні проживають у дев'яти державах: Україні, Словаччині, Румунії, Угорщині, Сербії, Хорватії, Чехії, США та Канаді. На фоні історії Мукачівської єпархії та панорамного огляду історії греко-католиків ужгородської унійної традиції у своїх дослідженнях автор намагався акцентувати увагу на тому, що історичні міфи, серед яких найперше – «фундаційний міф» карпатських русинів, пов'язаний з легендарною постаттю подільського князя і мукачівського пана Теодора Коріатовича*, вкорінилися в історіографії та політиці історичної пам'яті як стереотипи настільки, що вже стали звичкою (нормою) навіть для професійних істориків.

Натомість не лише історія Мукачівської греко-католицької єпархії у вузькому розумінні, але й історія греко-католиків ужгородської унійної традиції

* З усіх вживаних імен (найчастіше – Федор/Федір Корятович), у даному нарисі автор користуватиметься справжнім іменем сина новгородського князя Коріата – Теодор та похідним від нього – Коріатович.

в широкому контексті мають значно репрезентативнішу та інклюзивну біографію, ніж ту, що їй часто представлено в конфесійно чи національно ангажованій (ексклюзивістській) історичній і богословській науці та/або політиці історичної пам'яті.

У сучасному християнстві налічуються 22 Східні католицькі церкви та п'ять Ординаріатів, загальна кількість вірників яких становить 17,7 млн осіб. Всі вони походять від різних церковних уній, укладених у різний час і за різних обставин з Престолом св. Петра в Римі. З них бл. 1,1 млн вірників п'яти національних Східних католицьких церков повністю або частково належать до ужгородської унійної традиції.

Конкретно йдеться про: 1) Рутенську візантійську католицьку церкву (Пітсбурзька митрополія в США, Мукачівська греко-католицька єпархія в Україні та Празький екзархат у Чеській Республіці), 2) Словацьку греко-католицьку церкву (Пряшівська митрополія в Словаччині, США та Канаді), 3) Угорську греко-католицьку церкву (Гайдудорозька митрополія в Угорщині та США), 4) Румунську греко-католицьку церкву (Верховний архієпископат Альба-Юлія–Фагараш в Румунії та США) та 5) Греко-католиків у країнах колишньої Югославії (Крижевацька єпархія в Хорватії, Сербії і Македонії).

З колись однієї Мукачівської католицької єпархії грецького обряду (1771–1816), яка вела свої витоки від давньої монастирської церкви в Мукачеві (1458–1771), нинішні вірники ужгородської унійної традиції проживають у Європі та в Америці: у семи країнах Центрально-Східної Європи (Україні, Словаччині, Угорщині, Румунії, Сербії, Хорватії, Чехії) та двох країнах Північної Америки (США і Канаді); вони належать до 15-ти церковних провінцій – Мукачівської (1771), Крижевацької (1777), Орадея-Марської (1777), Пряшівської (1818), Герлської (1850), Гайдудорозької (1912), Марамурської (1930), Пітсбурзької (1963), Пасейкської (1963), Пармської (1969), Фінікській (1994, від 1983 р. перебувала у Ван-Нуйсі), Кошицькій (1997), Братиславської (2008), Мішкольцької (2015), Ніредьгазької (2015) єпархій та до Празького екзархату (1996).

Етноконфесійна ідентичність сучасних греко-католиків ужгородської унійної традиції у церковних провінціях Центрально-Східної Європи та Північної Америки складається з таких спільних ознак:

- 1) кирило-мефодіївське християнське походження (з кінця IX ст.);
- 2) тривала належність відповідно до постанов IV Латеранського собору (1215) юрисдикції латинського дієцезу з центром в Егері;
- 3) дві найдавніші «точки посилення» для Східної церкви на цій території – монастирі в Грушеві (до 1391) та в Мукачеві (не раніше кінця XIV – початку XV ст.);
- 4) Мукачівська монастирська «церква-матір» (на чолі з пресвітером Лукою від 1458 р.) з власною єпархією *єпископів для русинів* (від Іоана 1491 р.);

5) Ужгородська церковна унія русинів і сербів з латинським єпископом Егеру (1646) та її подальше поширення серед русинів комітатів Берег і Угоча (1664), сербів-ускоків комітату Саболич (1673) та волохів (румунів) Сатмару (1690) і Мараморошу (1723);

6) канонічно стверджена Римським Престолом *Мукачівська католицька єпархія грецького обряду* (1771) з підпорядкуванням митрополічій юрисдикції примаса Угорщини, естергомського архієпископа (до 1937);

7) Віденський синод єпископів (1773), постанови якого регулювали церковне життя східних католиків в угорській частині імперії Габсбургів до розпаду Австро-Угорщини восени 1918 р. та пізніше;

8) часткове або суцільне походження від мультиетнічної Мукачівської «церкви-матері» таких єпархій: Крижевацької (1777) – для сербів, хорватів, волохів і русинів, Пряшівської (1818) – для русинів, Орадея-Марської (1777, 1823, 1827) – для румунів, Герлської (1850, 1853) – для румунів, Гайдудорозької (1912) – для угорців, Пітсбурзького екзархату (1924) (від 1963 – єпархії, від 1969 р. – митрополії) – для карпатських русинів у США та Марамурської (1930) – для румунів і русинів у Румунії;

9) спільні мелодії карпаторусинського церковного співу «*Простопінія*» Іоана Бокшая та Йосифа Малинича (1906) для вірників церков Мукачівської, Крижевацької, Пряшівської, Гайдудорозької єпархій у Європі та чотирьох єпархій Пітсбурзького архієпископства в США;

10) «*свідчення вірності Христові та Його Євангелію*», «*свідчення, запечатане кров'ю*», за яке «*не завагалися віддати життя за своїх овець*» три пастирі-мученики Мукачівської та Пряшівської єпархій Теодор Ромжа (1947), Петро Павло Гойдич (1960) та Василь Гопко (1978) (від 2001 – всі троє канонізовані Католицькою церквою як Блаженні).

Ці ознаки, як написав 18 квітня 1996 р. у своєму Апостольському листі папа римський Іван Павло II з нагоди 350-річчя Ужгородської церковної унії, «*становлять дорогоцінну спадщину греко-католицької Церкви, яка бере свою основу від Ужгородської Унії*».

Наскільки вдалося мені представити «інше», альтернативне бачення окремих аспектів історії мультиетнічних греко-католиків, що ведуть свої еkleзіяльні витоки від кирило-мефодіївської духовної спадщини, давньої Мукачівської монастирської церкви-єпархії (1491), Ужгородської церковної унії (1646) та канонічно встановленої Апостольським престолом Мукачівської католицької єпархії грецького обряду (1771), – судити професійному читачеві.

Автор